

Funkcje trwałych użytków zielonych na obszarach górskich w kontekście zmian prawno-gospodarczych¹

M. KOPACZ

Małopolski Ośrodek Badawczy w Krakowie, Instytut Technologiczno-Przyrodniczy

The role of permanent grasslands in mountain areas in terms of legal and economic changes

Abstract. Permanent grasslands in addition to the production role are also of ecological and aesthetic importance. After 1989, the socio-economic transformations that began in Poland have significantly affected the changes in agricultural use. There was a limitation of agricultural production and transformation of agriculture in the mountains into more ecological and sustainable one. The area of arable land decreased for the sodded areas. Some of the grasslands began to transform into areas used for non-agricultural purposes, and even for development. These changes also arise from legal and financial conditions. Pre-accession funds (PHARE, SAPARD), the Code of Good Agricultural Practice, as well as PROW 2004-2006 and 2007-2013 had already the impact on the permanent grassland changes. The current PROW 2014-2020 and the principle of “cross-compliance” also draw attention to the need to maintain and enlarge the area of the grasslands. These conditions meant that many sward areas are used only for the purpose of obtaining direct payments, but it’s often forced farmers to change the way of grassland use. Many of them now have recreational functions. They are used to form golf courses, ski lifts, slopes for roller skis or horse-riding. The disadvantage of these changes is disorder of phenological phases of vegetation, or even destroying the sward. However, alternative use of green areas with proper care and preservation of the principles of sustainable development gives a chance for economic development of the region and indirectly reduces the total degradation of the grassland by e.g. self-forestation.

Keywords: multi-functionality of permanent grasslands, quality of water environment, legal conditions, structural and spatial changes.

1. Wstęp

Trwałe użytki zielone, jako jedno z rodzajów użytków rolnych dostarczają paszy dla zwierząt gospodarskich, zarówno w postaci świeżej podczas wypasu na pastwiskach, jak też w formie kiszonki lub siana pozyskanych przy użytkowaniu kośnym łąk.

¹ Badania finansowane w ramach Polsko-Norweskiej Współpracy Badawczej – Projekt FINE-GRASS (grant 203426/82/2013).

Ta najbardziej rozpowszechniona funkcja produkcyjna użytków zielonych, wbrew obiegowym opiniom, nie jest jedyną. Pełnią one także szereg funkcji dodatkowych – pozarolniczych i pozaprodukcyjnych. Jedną z najważniejszych ról jakie pełnią łąki i pastwiska to ich znaczenie ekologiczne oraz estetyczne (GROCH i KUREK, 1995; KOSTUCH, 2000; TWARDY i WSP., 2007; KOPACZ i TWARDY, 2013).

Poziom zróżnicowania funkcji TUZ zależy również od ich lokalizacji. W obszarach niżowych Polski, głównie w Polsce północnej i centralnej występujące tam powierzchnie łąk i pastwisk są użytkowane dość intensywnie, głównie do celów produkcyjnych. W Polsce południowej natomiast, a szczególnie w obszarach górskich (w tym karpaccich) intensywność typowego użytkowania rolniczego jest znacznie mniejsza. Po 1989 roku w Polsce, a szczególnie w obszarach górskich, nastąpiły wyraźne zmiany strukturalno-użytkowe wynikające głównie z zachodzących w Polsce od tamtego czasu przeobrażeń społeczno-ekonomicznych, które bezpośrednio oddziałują na dotychczasowe funkcje rolniczych (i nie tylko) obszarów karpaccich, w tym także użytków zielonych.

Powierzchnie te zmieniają swoją specyfikę oraz zaczynają pełnić nową rolę w wyniku powstałych uwarunkowań. Obserwuje się w ostatnich latach transformację TUZ z typowo produkcyjnego charakteru w kierunku powierzchni nieużytkowanych lub wykorzystywanych do celów pozarolniczych lub okołorolniczych. Wiele z użytków zielonych ulega samozalesieniu albo wykorzystywana jest pod zabudowę (KOPACZ, 2004; 2007; KOPACZ i WSP., 2007; TWARDY, 2009; KOPACZ i TWARDY, 2014). Wspomniane przeobrażenia wynikają także z istotnych zmian w uwarunkowaniach prawnych, jakie od kilkunastu lat następują w naszym kraju, również za przyczyną wstąpienia Polski w 2004 roku w struktury Unii Europejskiej.

2. Koncepcja pracy i jej zakres

W pracy przedstawione zostały nowo tworzące się funkcje trwałych użytków zielonych w obszarach górskich, wraz ze wskazaniem przyczyn tego zjawiska, również na tle uwarunkowań prawnych. Przedstawiono aktualną strukturę użytkową łąk i pastwisk. Na podstawie badań własnych, a także danych statystycznych i literaturowych wskazano najważniejsze kierunki przeobrażeń TUZ w górach, oceniając ich ewentualny wpływ na środowisko.

Analizę sytuacji przeprowadzono na przykładzie wybranej zlewni górnego Dunajca, która administracyjnie zlokalizowana jest na terenie dwóch powiatów – nowotarskiego i tatrzańskiego (województwo małopolskie). Geograficznie jest to obszar reprezentatywny dla środkowej części Karpat Polskich.

Rycina 1. Zlewnia górnego Dunajca na tle całej zlewni Dunajca oraz Popradu

Figure 1. The upper Dunajec catchment on the background of the Dunajec and Poprad catchment

Zlewnia górnego Dunajca stanowi około 23% obszaru całej zlewni Dunajca, której powierzchnia wynosi 6804 km² (przy uwzględnieniu dużego prawobrzeżnego dopływu – Popradu, którego powierzchnia zlewni wynosi 2077,3 km²) (DYNOWSKA, 1991). Zlewnia górnego Dunajca po przekrój w Krościenku zajmuje natomiast powierzchnię 1580 km² (DYNOWSKA, 1991; GODLEWSKI i WSP., 2003; KOPACZ, 2011) (ryc. 1).

3. Uwarunkowania prawne i finansowe zmian w zakresie TUZ

Wszelkie przeobrażenia strukturalno-przestrzenne związane z zagospodarowaniem terenu determinowane są wieloma czynnikami wpływu. Jednym z najważniejszych jest koniunktura gospodarcza wymuszająca zmiany profilu działalności człowieka w celu poprawy opłacalności produkcji. Mogą być też zmiany społeczne (np. demograficzne) wpływające na potencjał ekonomiczny danego obszaru i jego atrakcyjność inwestycyjną. Wszystkie te aspekty łączone są bardzo istotnym elementem decydującym o kształcie i obecnej strukturalności omawianego obszaru. Są to regulacje prawne, które (uwzględniając lub nie powyższe uwarunkowania) są niejako „narzucane” do realizacji i egzekwowania.

Szczególny wpływ na kształt struktury użytkowej górskiego (i nie tylko górskiego) rolnictwa miały nasze przygotowania do wejścia w struktury Unii Europejskiej i późniejsze nasze pełne w niej członkostwo. Już od 2000 roku w ramach funduszy przedakcesyjnych (PHARE, ISPA, SAPARD), czyli bezzwrotnej pomocy finansowej udzielanej Polsce przez Unię Europejską, rozpoczęła się dynamiczna transformacja polskiego rolnictwa. Po 2004 roku, czyli naszej akcesji do struktur unijnych, rozpoczęto wdrażać programy PROW (Programy Rozwoju Obszarów Wiejskich). W PROW 2004–2006 pośredni lub bezpośredni wpływ na stan i charakter użytków zielonych miały głównie działania: renty

strukturalne, wspieranie gospodarstw niskotowarowych, wspieranie działalności rolniczej na obszarach ONW, czy programy rolnośrodowiskowe. W ramach PROW 2007–2013 największe znaczenie dla kształtowania funkcji TUZ, obok kontynuacji programów rolno-środowiskowych zwiększających udział użytków zielonych w ogólnej powierzchni gruntów, miały także działania w osi 3 w ramach różnicowania działalności w kierunku nierolniczym. Istotny wpływ będzie miał również aktualny PROW 2014–2020, który w niemal wszystkich swoich pakietach oraz założeniach pośrednio lub bezpośrednio odnosi się do znaczenia TUZ oraz konieczności utrzymania a nawet powiększania ich arealu. Szczególnie zauważalne jest to w takich zagadnieniach PROW jak działania rolno-środowiskowo-klimatyczne, różnorodność biologiczna, obszary Natura 2000, przeciwdziałanie erozji gleb czy też rolnictwo ekologiczne.

Innym ważnym elementem regulującym sferę działań w rolnictwie stał się Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej (KDPR) opracowany w 2004 roku. Przygotował go zespół specjalistów z Instytutu Upraw Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach na zlecenie i we współpracy z Departamentem Rozwoju Obszarów Wiejskich Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministerstwem Środowiska, przy wsparciu Fundacji Pomocy dla Rolnictwa FAPA. Zawiera on najważniejsze praktyczne rady oraz wskazówki, jak podczas działalności rolniczej zmniejszyć ryzyko zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, głównie wodnego. KDPR stał się pierwotną podstawą do wdrażania wymogów ochrony środowiska w rolnictwie po wejściu naszego kraju w struktury Unii Europejskiej. Na jego zapisach opierały się również najważniejsze założenia wspomnianych PROW 2004–2006 i 2007–2013.

Innym, choć niedocenionym aktem prawnym dotyczącym obszarów górskich oraz trwałych użytków zielonych była Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o rozwoju społeczno-gospodarczym regionów górskich, która określała ogólne warunki i zasady wspomagania aktywizacji i zrównoważonego rozwoju regionów górskich oraz udzielania pomocy rolnikom, samorządom lokalnym, organizacjom pozarządowym i placówkom naukowo-badawczym, umożliwiając optymalne wykorzystanie możliwości rozwojowych, przy zachowaniu i ochronie środowiska naturalnego. Jednym z zapisów ustawy (artykuł 8) było zobligowanie Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa do działań na rzecz utrzymania trwałości funkcjonowania wspólnoty wiejskiej, ochrony środowiska i krajobrazu, między innymi poprzez zwiększanie lesistości i trwałych zadarnień oraz działań w zakresie zwiększania retencji wodnej terenu, ochrony przeciwpodwodzowej, zapobiegania erozji i ochrony bioróżnorodności. Już w tych zapisach zawarte były istotne preferencje TUZ na obszarach górskich. W praktyce nie została ona jednak wdrożona, a spory wokół niej w kręgach decyzyjnych trwają do dziś.

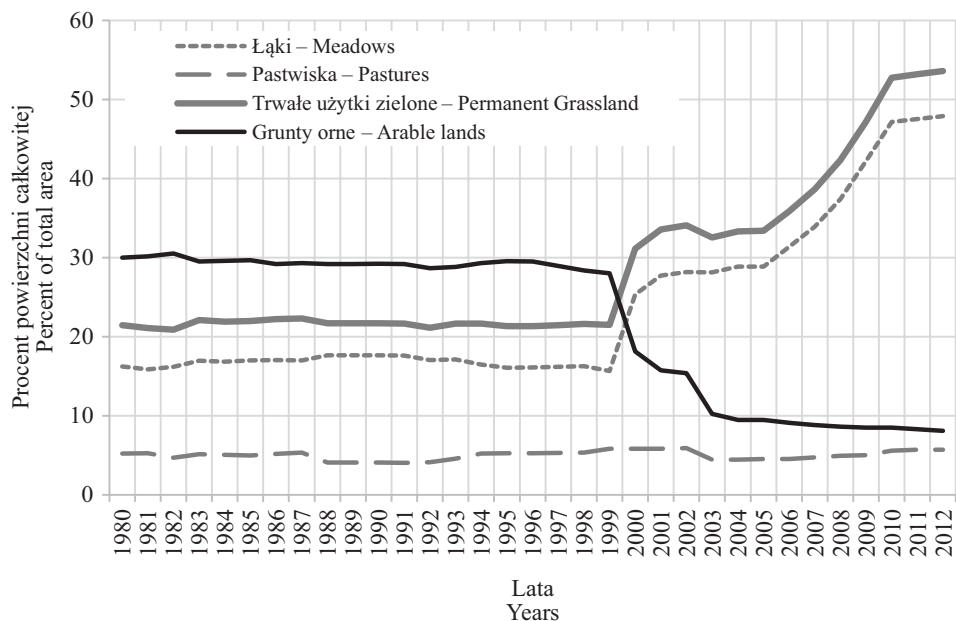
Każdy rolnik jest zobowiązany do utrzymywania użytków rolnych w dobrej kulturze rolnej oraz zachowywania podstawowych wymogów z zakresu gospodarowania określonych w załączniku II do rozporządzenia Rady nr 73/2009 (ROZPORZĄDZENIE RADY..., 2009). Stąd, istotnym elementem prawnym ostatnich lat znacząco regulującym strukturalność obszarów górskich, w tym TUZ, było wprowadzenie zasad tzw. wzajemnej zgodności (z ang. „cross-compliance”). Aktualnie wsparcie rolników w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej nie zależy już od aspektów produkcyjno-strukturalnych i ich wielkości, tak jak to było w przypadku tzw. płatności jednolitych, ale od przestrzegania przez rolników obowiązującego prawodawstwa.

Zasada „cross-compliance” została wprowadzona w Polsce od 2009 roku. Według niej producenci rolni zobligowani są do przestrzegania określonych warunków, od których zależy wysokość przyznawanych płatności bezpośrednich oraz niektórych płatności realizowanych w ramach PROW (TWARDY, 2009; KOPACZ i TWARDY, 2014). Obejmuje ona między innymi przestrzeganie minimalnych norm Dobrej Kultury Rolnej oraz ochronę środowiska przed zanieczyszczeniami z prowadzonej działalności rolniczej. Z punktu widzenia użytkowania na trwałych użytkach zielonych najważniejszy jest Obszar A zasady „cross-compliance”, obejmujący zagadnienia ochrony środowiska naturalnego oraz identyfikację i rejestrację zwierząt. Jej zapisy mówią, iż ważnym elementem gospodarowania jest ochrona stabilności obszarowej trwałych użytków zielonych. Zalecenia określają, że gdy w danym roku stosunek powierzchni TUZ do powierzchni całkowitego obszaru rolnego w Polsce zmaleje o więcej niż 5%, to zmiana sposobu użytkowania TUZ w danym roku wymagać będzie zgody kierownika biura powiatowego ARiMR. Natomiast, gdy w danym roku stosunek TUZ do użytków rolnych w Polsce zmaleje o więcej niż 8%, kierownik biura powiatowego ARiMR odmawia udzielenia zgody na przekształcenie, a rolnicy posiadający grunty przekształcone z TUZ mają obowiązek przywrócenia ponownie wskazanej powierzchni do 15 maja roku następnego. Najważniejszym aktem prawnym wprowadzającym w życie zasady wzajemnej zgodności jest Obwieszczenie Marszałka Sejmu RP z 30 sierpnia 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, poz.1164. Zasady te reguluje Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 19 marca 2009 r. w sprawie wykazu wymogów określonych w przepisach Unii Europejskiej z uwzględnieniem przepisów krajowych wdrażających te przepisy (M. P. Nr 17, poz. 224, z późn. zm.) oraz pozostałe obwieszczenia MRiRW z lat 2010–2013 wprowadzające szczegółowe zmiany w tym zakresie. Ważne są tu zapisy Rozporządzenia MRiRW z 11 marca 2010 r. w sprawie minimalnych norm (Dz. U. Nr 39, poz. 211) oraz zmiany w rozporządzeniu obowiązujące od 2012 roku na podstawie Rozporządzenia MRiRW z 21.05.2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie minimalnych norm (Dz. U. 2012 r. poz. 746).

Kwestie kontroli dot. przestrzegania zasad „cross-compliance” reguluje Rozporządzenie MRiRW z 1 kwietnia 2010 r. w sprawie liczby punktów, jaką przypisuje się stwierdzonej niezgodności, oraz procentowej wielkości zmniejszenia płatności bezpośredniej, płatności cukrowej, płatności do upraw pomidorów lub wsparcia specjalnego (Dz. U. Nr 67, poz. 434, ze zm.) zmienione przez późniejsze rozporządzenia w tym zakresie z 21 kwietnia 2011 r. (Dz. U. Nr 97, poz. 563), z 23 lipca 2012 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 879), z 28 stycznia 2013 r. (Dz. U z 2013 r., poz. 185) oraz Rozporządzenie MRiRW z 24 czerwca 2013 r. (poz. 720).

4. Zmiany strukturalne w zakresie trwałych użytków zielonych

W ostatnich 25 latach na obszarach górskich naszego kraju nastąpiły wyraźne zmiany strukturalne, szczególnie w zakresie użytkowania ziemi, w tym użytkowania rolniczego. Sama powierzchnia użytków rolnych nie zmieniła się w sposób istotny, gdyż zmniejszyła się ona o kilka procent. Natomiast w obrębie samych użytków rolnych w sposób znaczący ograniczona została powierzch-

Rycina 2. Zmiany w strukturze użytkowania rolniczego w zlewni górnego Dunajca (lata 1980–2012)

Figure 2. The agricultural land use changes in the upper Dunajec catchment (years 1980–2012)

nia gruntów ornych, zwiększyła się natomiast obszarów zadarnionych. Wzrost arealu użytków zielonych nastąpił głównie w wyniku ograniczenia produkcji roślinnej, przez co użytkowane dotychczas przez wieloletnia tereny płużne rolnicy świadomie zamieniali na obszary łąk lub pastwisk. W zazielenieniu obszarów karpaccich w głównej mierze jednak przeważał proces powolnego samozadarnienia gruntów ornych.

Do 1999 roku praktycznie nie zachodziły żadne większe zmiany w strukturze użytkowej badanej zlewni. Dopiero rok 2000 przyniósł dynamiczne zwiększenie powierzchni użytków zielonych, a w szczególności łąk kosztem powierzchni użytkowanych płużnie (ryc. 2). Należy to między innymi kojarzyć z zapaścią produkcji rolniczej w latach 90. ubiegłego wieku, co przyczyniło się do zmniejszenia arealów ornych oraz rozpoczęciem wdrażania w tym okresie programów przedakcesyjnych wspierających między innymi proekologiczną i zrównoważoną gospodarkę rolną w górach (obszary ONW, Natura 2000 itp.).

Aktualnie na obszarach górskich przeważają łąki, których powierzchnia (na przykładzie analizowanej zlewni górnego Dunajca) jest 5-krotnie większa od powierzchni pastwisk (ryc. 2). W skali kraju natomiast różnica między powierzchnią łąk i pastwisk nie jest już taka duża. W strukturze agrarnej trwałe użytki zielone zajmują 12,4% powierzchni kraju. Jest to więc około 21% powierzchni wszystkich użytków rolnych w Polsce. Zróżnicowanie przestrzenne powierzchni TUZ jest niewielkie, najwięcej zlokalizowane jest w regionie wschodnim, a najmniej na północy kraju, przy czym powierzchnia łąk jest średnio o około 40% większa niż pastwisk (tab. 1).

Tabela 1. Udział trwałych użytków zielonych w strukturze użytkowej (dane GUS, 2014 rok)

Table 1. The share of permanent grassland in the land use structure (GUS data – 2014)

Region kraju Region of country	Łąki trwałe Permanent meadows	
	Procent powierzchni całkowitej Percent of total area	Procent użytków rolnych Percent of agriculture lands
POLSKA POLAND	7,2	12,1
Centralny Central	7,3	10,7
Południowy Southern	6,8	12,1
Wschodni Eastern	8,9	14,3
Północno-zachodni Northwestern	6,7	12,4

Południowo-zachodni Southwestern	6,9	11,4
Północny North	5,9	10,5
Region kraju Region of country	Pastwiska trwałe Permanent pastures	
	Procent powierzchni całkowitej Percent of total area	Procent użytków rolnych Percent of agriculture lands
POLSKA POLAND	5,2	8,6
Centralny Central	6,2	9,0
Południowy Southern	5,2	9,1
Wschodni Eastern	6,2	10,0
Północno-zachodni Northwestern	2,8	5,2
Południowo-zachodni Southwestern	4,7	7,7
Północny North	5,7	10,1
Region kraju Region of country	Trwałe użytki zielone Permanent grassland	
	Procent powierzchni całkowitej Percent of total area	Procent użytków rolnych Percent of agriculture lands
POLSKA POLAND	12,4	20,7
Centralny Central	13,5	19,7
Południowy Southern	12,0	21,2
Wschodni Eastern	15,2	24,3
Północno-zachodni Northwestern	9,6	17,6
Południowo-zachodni Southwestern	11,7	19,1
Północny North	11,6	20,6

W porównaniu z innymi krajami Europy, jak i świata – Polska posiada stosunkowo niewiele powierzchni zadarnionych (tab. 2). Aktualnie w naszym kraju TUZ zajmują niecałe 4 miliony ha, a więc na 1 mieszkańca przypada średnio 0,1 ha (10 arów). Przykładowo na świecie przypada średnio na 1 mieszkańca 0,60 ha, w Azji 0,16 ha, w Europie – 0,20 ha, Ameryce północnej – 1,52 ha, a w Australii i Oceanii aż 15,2 ha trwałych użytków zielonych. Powierzchnia TUZ w górach na tle średniej krajowej jest znacznie większa. Przykładowo w Karpatach Polskich udział powierzchni łąkowo-pastwiskowych sięga już 37% powierzchni użytków rolnych, a w niektórych mniejszych zlewniach (np. zlewnia górnego Dunajca) nawet ponad 70% (tab. 2).

Tabela 2. Trwałe użytki zielone w Polsce i Karpatach Polskich na tle wybranych krajów*
Table 2. Permanent grasslands in Poland and the Polish Carpathians compared to selected countries

Kraj/region/zlewnia Country/region/catchment	Trwałe użytki zielone % użytków rolnych Permanent grasslands % of agriculture lands
Polska – Poland	21
Nowa Zelandia – New Zealand	94
Irlandia – Irland	90
Argentyna – Argentina	85
Anglia – England	63
Holandia – Holand	62
USA	56
Niemcy – Germany	40
Europa (bez Rosji) – Europe (without Russia)	44
Karpaty Polskie – Polish Carpathian	40
Zlewnia górnej Raby – Catchment of upper Raba	46
Zlewnia górnego Dunajca – Catchment of upper Dunajec	78

*KOPACZ i TWARDY, 2013; GUS.

5. Zróżnicowane funkcje TUZ w warunkach górskich

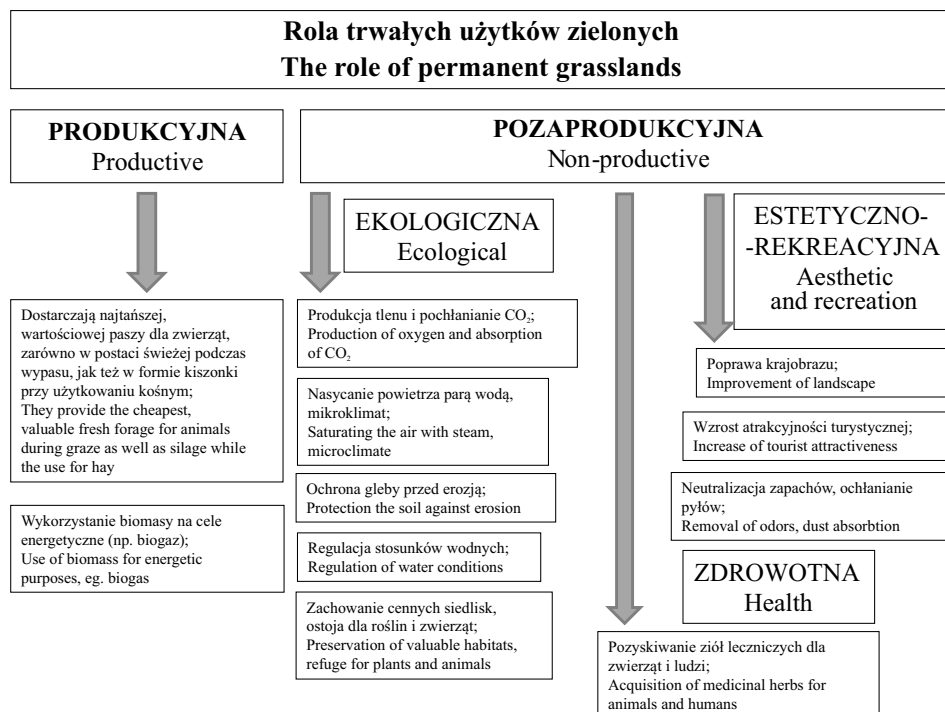
Trwałe użytki zielone w pierwszej kolejności zapewniają paszę dla zwierząt gospodarskich bądź to w postaci świeżej masy zielonej spasanej na pastwiskach, bądź też w postaci siana lub kiszonek pozyskanych z wykaszania łąk. Oprócz typowo rolniczej funkcji produkcyjnej TUZ można również mówić o funkcjach o charakterze pozarolniczym. Są nimi np. produkcja ściółki, pozyskiwanej z runi o gorszej jakości, produkcja darni pod trawniki, wykorzystanie biomasy

trawiastej na opał, w budownictwie lub też na produkcję celulozy, jako substytut drewna (w celu ochrony lasów) na papier gorszej jakości.

Użytki zielone są też cennym źródłem surowców zielarskich. Łąki o wysokiej bioróżnorodności stanowią też obszar dla rozwoju owadów oraz swoiste „pastwisko” dla pszczoł produkujących miód.

Tereny zadarnione pełnią również funkcje pozaprodukcyjne. Chronią one gleby przed erozją zarówno wodną jak i wietrzną, gdyż około 90% masy korzeniowej znajduje się w warstwie przypowierzchniowej. Posiadają także duże zdolności retencyjne, co pomaga w utrzymaniu właściwej wilgotności gleb i poprawiają jakże ważną z punktu widzenia ochronnego małą retencję w zlewni. Przyczynia się to do tonowania ekstremalnych zjawisk hydrologicznych (suszy i powodzi) na danym obszarze.

Właściwie zadbane TUZ kształtują również mikroklimat obszaru, a zwarta ruń chroni glebę przed nadmiernym przegrzaniem i utrzymuje właściwą temperaturę gleby. Zwiększenie retencyjności w zlewni wiąże się także z ograniczeniem migracji biogenów oraz innych zanieczyszczeń do wód powierzchniowych, co poprawia ich jakość oraz zapobiega procesom eutrofizacji.

Rycina 3. Najważniejsze funkcje TUZ
Figure 3. The most important functions of permanent grasslands

Trwałe użytki zielone, szczególnie te o wysokim poziomie bioróżnorodności, zapewniają też funkcje estetyczne i krajobrazowe, przyczyniają się do zachowania cennych siedlisk oraz gatunków flory i fauny. Syntetyczny schemat najważniejszych funkcji TUZ przedstawiono na ryc. 3.

6. Aktualne znaczenie trwałych użytków zielonych w obszarach karpackich

Zmiany strukturalno-przestrzenne, jakie nastąpiły po 1989 roku w Polsce dość istotnie wpłynęły na strukturę użytkową obszarów górskich. Wspomniane uwarunkowania prawne również wskazały kierunki zmian w tym zakresie. W praktyce znacząco zwiększyła się powierzchnia użytków zielonych głównie w wyniku rezygnacji z upraw płużnych (CZAPIEWSKI, 2004; KOPACZ, 2011). Przekształcone grunty na łąki i pastwiska użytkowane są w sposób ekstensywny, gdyż znacząco zmniejszyło się pogłowie zwierząt gospodarskich na tym terenie. Na terenach górskich zaistniał swoisty paradoks – wzrosła znacząco powierzchnia użytków zielonych, przy radykalnym zmniejszeniu obsady zwierząt, która np. w analizowanej zlewni górnego Dunajca zmniejszyła się od 1980 roku do dzisiaj z 1,3 do 0,4 DJP na ha UR (KOPACZ, 2011). Oznacza to, że w wielu przypadkach użytki zielone użytkowane są jedynie w celu pozyskania dopłat bezpośrednich.

W tej sytuacji tradycyjna i do niedawna najważniejsza funkcja produkcyjna TUZ straciła na znaczeniu. Nadmiar paszy spowodował znaczne zmniejszenie opłacalności i zainteresowania gospodarowaniem rolników na TUZ. Wie-

Rycina 4. Przykład pozarolniczego wykorzystania użytków zielonych w górach. Wyciąg narciarski w Jaworkach

Figure 4. The example of non-agricultural use of grasslands in mountains. Ski station in Jaworki

le z tych użytków ulega degradacji i powolnemu procesowi samozalesiania. W samej zlewni górnego Dunajca obserwuje się zanik pojedynczych pastwisk śródleśnych, szczególnie w wyższych partiach, które jeszcze w latach 80. ubiegłego stulecia były dość intensywnie wypasane przez owce, a dziś zarastają krzewami i młodnikami drzew – samosiejek. Dopłaty unijne, nowe regulacje prawne

Rycina 5. Przykład pozarolniczego wykorzystania użytków zielonych. Pole golfowe i wyciąg narciarski – Paczółtowie

Figure 5. The example of non-agricultural use of grasslands. Golf course and ski lift – Paczółtowie

oraz konieczność restrukturyzacji strukturalnej omawianych terenów wymusiła niejednokrotnie na rolnikach zmianę sposobu zagospodarowania trwałych użytków zielonych. Często pełnią one funkcje rekreacyjne (ryc. 4–5). Tworzone są na ich powierzchniach wyciągi narciarskie, w lecie wykorzystywane są do zjazdów na rolkach lub turystyki konnej. Jeżeli sprzyja temu dogodna lokalizacja oraz ukształtowanie terenu TUZ zamieniane są np. na pola golfowe.

Do najważniejszych przyczyn degradacji użytków zielonych wykorzystywanych do celów rekreacyjnych (sportowych) zaliczymy:

- sztuczne naśnieżanie wydłuża okres zalegania śniegu i opóźnia początek wegetacji, co zaburza fazy fenologiczne roślinności na użytkach zielonych,
- wyciągi całoroczne generują wzmożony ruch turystyczny także w okresie wegetacyjnym, co powoduje zadeptywanie darni i zanieczyszczenie środowiska,
- coraz popularniejsze zjazdy na nartorolkach powodują niszczenie darni.

Jednak w dobie małego zapotrzebowania na paszę (ograniczenie pogłowia bydła i owiec) alternatywne wykorzystanie terenów zielonych stwarza szansę rozwoju ekonomicznego danego regionu. Taki użytek zielony przynosi dochód, zarówno latem jak i zimą (wyciągi narciarskie), co przy właściwej pielęgnacji

cji oraz zachowaniu podstawowych zasad ochronnych pozwoli na jego dalsze funkcjonowanie i zabezpieczy przed całkowitą degradacją i samozalesieniem.

7. Podsumowanie

W ostatnich latach na obszarach górskich nastąpił wyraźny wzrost powierzchni trwałych użytków zielonych, szczególnie łąk, mimo znaczącego ograniczenia obsady zwierząt gospodarskich. W omawianej zlewni górnego Dunajca wynikało to głównie z zaniechania użytkowania płuźnego. Grunty orne zaczęły ulegać samozadarnieniu, rolnicy czasami decydowali się na świadome przekwalifikowanie gruntów ornyc na użytki zielone ze względów ekonomicznych. Zarówno dopłaty unijne, jak też sukcesywnie wdrażane regulacje prawne w tym zakresie preferują zwiększanie powierzchni zadarnionych w obszarach urzeźbionych.

Spośród istniejących użytków zielonych na większości z nich prowadzona jest ekstensywna gospodarka łąkowo-pastwiskowa. Łąki najczęściej koszone są tylko raz w roku w celu spełnienia podstawowych wymogów do uzyskania dopłaty bezpośredniej lub rolno-środowiskowej do zadeklarowanych we wnioskach trwałych użytków zielonych, dlatego charakteryzują się niską wartością pastewną.

Z powyższej analizy wynika, że użytki zielone na obszarach górskich nie spełniają już tylko roli produkcyjnej, a obok „sztucznego” utrzymywania ich w celu uzyskania dopłat, często też zaczynają pełnić rolę pozaprodukcyjną (rekreacyjną, estetyczną). Niestety, część z nich ulega poważnej degradacji i wolnemu samozalesianiu.

Literatura

- CZAPIEWSKI K.Ł., 2004. Wyposażenie infrastrukturalne i potencjał gospodarczy obszarów wiejskich a pozarolnicze funkcje gmin. W: Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich. Studia Obszarów Wiejskich 5, Pałka E. (red.), PTG Warszawa, 57–73.
- DYNOWSKA I., 1995. Wody. W: Karpaty Polskie, przyroda, człowiek i jego działalność, Dynowska I., Maciejewski M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 49–67.
- GODLEWSKI B. (red.), 2003. Zespół zbiorników wodnych Czorsztyń-Niedzica i Sromowce Wyżne im. G. Narutowicza. Monografia. Wydawnictwo RZGW i IMiGW Kraków, 203.
- GROCH J., KUREK W., 1995. Turystyka. W: Karpaty Polskie, przyroda, człowiek i jego działalność, Dynowska I., Maciejewski M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 265–275.
- KOPACZ M., 2004. Koncepcja uproszczonego modelowania relacji „Zanieczyszczenie wód – użytkowanie terenu w małych zlewniach górskich”. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie, 4, 2a, 465–479.

- KOPACZ M., 2007. Modelowanie zmian w jakości wód powierzchniowych na tle przeobrażeń użytkowo-przestrzennych w małych zlewniach górskich. W: Wpływ użytkowania małych zlewni górskich na występowanie i natężenie erozji wodnej, Lipski C. (red.), Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków, 154–164.
- KOPACZ M., 2011. Zmienność obciążenia składnikami nawozowymi rolniczych obszarów karpackich w kontekście przeobrażeń strukturalno-przestrzennych. *Rozprawy Naukowe i Monografie* nr 31, Wydawnictwo ITP, 122.
- KOPACZ M., TWARDY S., KOWALCZYK A., 2007. Analiza wskaźników użytkowania w wybranych zlewniach górnego Dunajca w latach 1995–2005 na tle jakości wód powierzchniowych. *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 54, 101–110.
- KOPACZ M., TWARDY S., 2013. Analiza zmian trwałych użytków zielonych w Karpatach na przykładzie zlewni górnego Dunajca i Raby. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, 13, 3(43), 91–103.
- KOPACZ M., TWARDY S., 2014. Znaczenie ekstensywnego użytkowania łąkowo-pastwiskowego we wdrażaniu zasady cross-compliance na obszarach górskich. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, 14, 2(46), 49–66.
- KOSTUCH R., 2000. Znaczenie użytków zielonych w regionie wyżynno-górskim. *Aura*, 5, 11–12.
- ROZPORZĄDZENIE RADY (WE) NR 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003. (Dz.U. L 30 z 31.1. 2009 r., 16)
- TWARDY S., 2009. Tendencje zmian użytkowania przestrzeni rolniczej obszarów karpackich. *Studia i Raporty IUNG – PIB Puławy*, 17, 49–58.
- TWARDY S., KUŹNIAR A., KOPACZ M., 2007. An impact of mountain meadow utilization on the yield and the soil-water environment. *Grassland Ecology VII*. SARC Nitra & GMARI Banska Bystrica, Slovakia, 297–300.

The role of permanent grasslands in mountain areas in terms of legal and economic changes

M. KOPACZ

Małopolska Research Centre in Krakow, Institute of Technology and Life Science

Summary

Permanent grasslands in addition to the production role are also of ecological and aesthetic importance. After 1989, the socio-economic transformations that began in Poland have significantly affected the changes in agricultural use. There was a limitation of agricultural production and transformation of agriculture in the mountains into more ecological and sustainable one. The area of

arable land decreased for the sodded areas. Some of the grasslands began to transform into areas used for non-agricultural purposes, and even for development. These changes also arise from legal and financial conditions. Pre-accession funds (PHARE, SAPARD), the Code of Good Agricultural Practice, as well as PROW2004-2006 and 2007-2013 had already the impact on the permanent grassland changes. The current PROW 2014-2020 and the principle of “cross-compliance” also draw attention to the need to maintain and enlarge the area of the grasslands. These conditions meant that many sward areas are used only for the purpose of obtaining direct payments, but it’s often forced farmers to change the way of grassland use. Many of them now have recreational functions. They are used to form golf courses, ski lifts, slopes for roller skis or horse-riding. The disadvantage of these changes is disorder of phenological phases of vegetation, or even destroying the sward. However, alternative use of green areas with proper care and preservation of the principles of sustainable development gives a chance for economic development of the region and indirectly reduces the total degradation of the grassland by e.g. self-forestation.

Adres do korespondencji – Address for correspondence:

Dr hab. Marek Kopacz, prof. nadzw.

Małopolski Ośrodek Badawczy w Krakowie – MOB

Instytut Technologiczno-Przyrodniczy

ul. Ulanów 21B

31-450 Kraków

tel. 12 412 52 08 w. 12

e-mail: m.kopacz@itp.edu.pl